

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ (-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ) ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:

Συγκλίσεις, αποκλίσεις, αποσιωπήσεις και διαστρεβλώσεις

Γιώργος Ανδρουλάκης, λέκτορας στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και
Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

1. Εννοιολογικά προλεγόμενα

Η θεματική της παρούσας εισήγησης οριοθετείται από τέσσερις έννοιες-κλειδιά που συνδυάζονται ουσιαστικά σε δύο προς εξέταση ζεύγη. Πρόκειται για τη σχέση γλώσσας και πολιτισμού από τη μία, και τη διαπλοκή ιδεολογίας και πολιτικής από την άλλη. Κρίνουμε σκόπιμο να διασαφηνίσουμε το πώς συλλαμβάνουμε τις έννοιες αυτές και, ιδιαίτερα, τη μεταξύ τους εξάρτηση, πριν προχωρήσουμε στη συζήτηση ειδικών ζητημάτων, όπως προκύπτουν μέσα από μια συγκριτική οπτική ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ευρώπη, με έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση που καλώς ή κακώς επηρεάζει τη γλωσσική και εκπαιδευτική πολιτική στις χώρες-μέλη. Τα ζητήματα που προκρίθηκε να παρουσιαστούν εδώ είναι:

- Οι γενικές κατευθύνσεις της θεώρησης των γλωσσών και πολιτισμών από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες, με παράδειγμα το «Ευρωπαϊκό Έτος των Γλωσσών 2001», και η σύλληψη της σκοπιμότητάς τους από την ελληνική πλευρά.
- Το αίτημα της πολυγλωσσίας στην Ευρώπη, με έμφαση στη διαφύλαξη των γλωσσικών / πολιτισμικών δικαιωμάτων μειονοτικών ομάδων, με το βαθμό υποστήριξής του στην Ελλάδα.
- Εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί στην Ευρώπη και την Ελλάδα, με αιχμές έννοιες όπως κοινωνικοπολιτισμική ικανότητα, η πολιτισμική μεσολάβηση και η γλωσσική ευαισθητοποίηση.

Απαραίτητη εισαγωγική διευκρίνιση και προειδοποίηση: οι παραπάνω έννοιες και ζητήματα προσεγγίζονται από την ειδική, γνωστική και επαγγελματική σκοπιά του εισηγητή (και δεν θα μπορούσε, νομίζουμε, να γίνει κι αλλιώς): είναι το πρίσμα του κοινωνιογλωσσολόγου και του διδακτολόγου της γλώσσας. Κατά συνέπεια, πέρα από την, αυτονόητα εντός πεδίου μας, έννοια της γλώσσας, το περιεχόμενο των άλλων εννοιών, πολιτισμός, πολιτική και ιδεολογία, υπόκειται σε μία στένωση. Θα γίνει

λόγος, λοιπόν, για τον πολιτισμό όπως ανακλάται μέσω της γλώσσας, για γλωσσική πολιτική, για γλωσσική ιδεολογία. Και, βέβαια, η στένωση είναι σχετική, καθώς, έστω και «περιορισμένα», τα παραπάνω πεδία παραμένουν ευρύτατοι χώροι συνάντησης επιστημονικών ειδικεύσεων, μεθόδων και ερευνών.

1.1 Γλώσσα και πολιτισμός

Σημείο εκκίνησης του προβληματισμού μας εδώ συνιστά η διαπίστωση πως οι έννοιες της γλώσσας και του πολιτισμού εμφανίζονται στενά συνυφασμένες στην πρόσφατη βιβλιογραφία της γλωσσολογίας, της διδακτικής των γλωσσών και των διαπολιτισμικών σπουδών. Ο γάλλος διδακτολόγος Galisson φτάνει να προτείνει τον υποχρεωτικό, συνδυαστικό όρο «γλωσσοπολιτισμός» (*langue/culture*),¹ για να τονίσει ότι η επιστημονική προσπέλαση της γλώσσας δεν νοείται χωρίς τη θεώρηση του πολιτισμού, του οποίου είναι φορέας. Ως επακόλουθο, οι φιλοσοφικές, ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές προσεγγίσεις του γλωσσικού φαινομένου χαρακτηρίζονται σήμερα από μια ευδιάκριτη πολιτισμο-κεντρική διάσταση. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι ο υπερτονισμός της πολιτισμικής διάστασης της γλώσσας τείνει να αναιρέσει τον διακηρυγμένο, από τον Chomsky και τους υποστηρικτές του, καθολικό χαρακτήρα της γλώσσας, σε μια προσέγγιση, που, όμως, αντίστροφα, έχει επικριθεί ως α-πολιτισμική². Ο Χριστίδης παρατηρεί: «...Η "πολιτισμική" προσέγγιση στη γλώσσα προωθεί μια ρηχή και τελικά κίβδηλη αντίληψη της καθολικότητας. Εξακολουθεί να παραμένει ανοιχτό, ως αίτημα και ως ερώτημα, το ζήτημα μιας νέας "πλουραλιστικής καθολικότητας"».³

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή, για να δείξουμε ότι αυτές οι φαινομενικά αντίρροπες θέσεις δεν είναι τελικά ασύμβατες. Αντιπροσωπεύουν, και πάλι, διαφορετικές οπτικές γωνίες. Κατ' αρχήν, η θεωρητική συσχέτιση της γλώσσας και του πολιτισμού δεν είναι και τόσο πρόσφατη. Ως αντίδραση στην αποκλειστική σύλληψη της γλώσσας ως συστήματος από τον Saussure, άλλοι επιστήμονες, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, εστίασαν το ενδιαφέρον τους στις γλωσσικές και φιλοσοφικές διαφορές μεταξύ των πολιτισμών και στην επίπτωση της γλώσσας πάνω στη σύλληψη της πραγματικότητας. Η περίφημη υπόθεση των Sapir και Whorf αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του ενδιαφέροντος. Όπως είναι γνωστό, στην υπόθεση αυτή εμπεριέχονται δύο θεωρίες, του γλωσσικού σχετικισμού και του γλωσσικού ντετερμινισμού. Η πρώτη υποστηρίζει πως διαφορετικοί πολιτισμοί ερμηνεύουν τον κόσμο με διαφορετικούς τρόπους και πως οι γλώσσες κωδικοποιούν

1. Galisson 1991, σελ. 12 κ. εξ.

2. Πάντως, στα όψιμα γλωσσολογικά κείμενά του (Chomsky 1980), ο Chomsky παραδέχεται τη συνειδητή αφαίρεση όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στα έργα του που θεμελίωσαν τη θεωρία της γενετικής μετασχηματιστικής γραμματικής και, μεταξύ άλλων, τη σύλληψη των «καθολικών» της γλώσσας (*universals*).

3. Χριστίδης 1999, σσ. 186-7.

αυτές τις διαφορές. Η δεύτερη υποστηρίζει πως η σύλληψη του κόσμου μας επηρεάζει τη γλώσσα μας, αλλά και πως η γλώσσα που χρησιμοποιούμε επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο σκέψης μας. Αργότερα, φιλόσοφοι της γλώσσας, όπως ο Wittgenstein, ο Vygotsky ή ο Peirce υπογράμμισαν emphaticά, με τη σειρά τους και στις ιδιαίτερες προοπτικές τους, την άμεση σχέση της γλώσσας με τον περιβάλλοντα κόσμο και με τον πολιτισμό.

Η παραδοχή ότι ο πολιτισμός είναι ένα υπερ-σύνολο που περιέχει και τη γλώσσα, μπορεί να μας βοηθήσει να δούμε τα πράγματα καθαρότερα. Επιφυλάξεις, όπως αυτές του Χριστίδη πιο πάνω, κινούνται προς την κατεύθυνση της αδυναμίας να επιλυθούν πολιτισμικά προβλήματα, όπως η συνεύρεση και η σύγκρουση πολιτισμών, με μόνο γνώμονα και πεδίο παρέμβασης και λήψης μέτρων τη γλώσσα. Πολυγλωσσία και πολυπολιτισμικότητα μπορεί μεν να συνεμφανίζονται, δεν πρέπει ωστόσο να συγχέονται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Η γλώσσα είναι αναγκαία, όχι όμως και ικανή, συνθήκη για την εξήγηση και την ερμηνεία του πολιτισμού. Αντίστροφα, επιστημονικές και διδακτικές προσεγγίσεις της γλώσσας φαίνονται ατελείς και λειψές χωρίς την παράμετρο του πολιτισμού. Τις επιπτώσεις αυτής της παραδοχής θα δούμε πιο συγκεκριμένα παρακάτω.

1.2 Γλωσσικές ιδεολογίες

Σε προέκταση αυτού που ελέχθη στην προηγούμενη παράγραφο, οι γλωσσικές ιδεολογίες είναι κατά κανόνα και πολιτισμικές ιδεολογίες, δεν αφορούν μόνο στη γλώσσα. Το πεδίο της γλώσσας προσφέρεται ως άλλη μια εκδήλωση μιας γενικότερης, πολιτισμικής ιδεολογίας. Η γλωσσική ιδεολογία μορφοποιείται, όπως και κάθε ιδεολογία, στη διασταύρωση του πνευματικού και του κοινωνικού. Θα μπορούσε να οριστεί ως ένα σύνολο νοητικών φαινομένων (αναπαραστάσεων, αντιλήψεων, πεποιθήσεων, στάσεων) για τη γλώσσα ή για τις γλώσσες, ο σχηματισμός του οποίου επηρεάζεται από τη βίωση συμφερόντων συνδεδεμένων με μια συγκεκριμένη κοινωνική θέση και, επομένως, από τη στάση απέναντι στην ισχύ και την εξουσία (κατάκτηση, διατήρηση, αγνόηση της εξουσίας)⁴. Κύριο χαρακτηριστικό της ιδεολογίας είναι ότι το σύνολο των αντιλήψεων και πεποιθήσεων τείνουν να θεωρηθούν, από τους ίδιους ανθρώπους που τις πιστεύουν, ως «φυσιολογικές» εκδηλώσεις της «κοινής λογικής»⁵.

Το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, δηλαδή η γνωστή αντιπαράθεση των υποστηρικτών της καθαρεύουσας και αυτών της δημοτικής, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμάχης στο πεδίο της γλωσσικής ιδεολογίας. Το λεγόμενο αίτημα της «καθαρότητας» της γλώσσας⁶, κυρίως από ξένα

4. Πβ. Schieffelin κ.ά. 1998, 7.

5. Για τη συζήτηση του όρου σε σχέση με την ιδεολογία, βλ. Fairclough 1989, 48 κ. εξ.

6. Βλ. Δελβερούδη & Μοσχονάς 1997.

λεξιλογικά στοιχεία, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αποτελεί ανάκλαση και προέκταση του γλωσσικού ζητήματος στον ελληνικό χώρο. Βέβαια, το φαινόμενο δεν είναι μόνο ούτε αρχικά ελληνικό. Ο Δάντης ήταν αυτός που ασχολήθηκε με το «questione della lingua» της Ιταλίας των αρχών του 14ου αιώνα.

Η γλωσσική ιδεολογία είναι, κατά τον Τσιτσιπή που μελετά ανθρωπογλωσσολογικά μια περίπτωση γλωσσικής συρρίκνωσης, ένα ανασυνθέσιμο φαινόμενο (*re-constructible phenomenon*)⁷, με την έννοια ότι δεν υπάρχουν γλωσσικά ίχνη που να σημαδεύουν εμφανώς μια εκδήλωση υποκείμενης ιδεολογίας. Είναι η ανάλυση του λόγου και, ιδιαίτερα, χαρακτηριστικών όπως η εναλλαγή κωδίκων (σε περιπτώσεις δίγλωσσου περιβάλλοντος) και ο επιτονισμός, που μπορούν να μας οδηγήσουν στη συγκρότηση υποθέσεων για τη μορφή και το περιεχόμενο της γλωσσικής ιδεολογίας των ομιλητών και της γλωσσικής κοινότητας.

1.3 Γλωσσικές πολιτικές

Σε μιαν εποχή όπου «τίποτε δεν είναι πέρα από την πολιτική, όλα τα ζητήματα είναι πολιτικά ζητήματα», κατά τη ρήση του Όργουελ, η γλώσσα αποτελεί κατ' εξοχήν πεδίο άσκησης πολιτικής. Στο πεδίο των γλωσσικών πολιτικών, τρεις έννοιες κρατούν κεντρική θέση: το κράτος, η κοινωνική τάξη και η εξουσία⁸, ενώ οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά κανόνα από πάνω προς τα κάτω (*top-down*).

Σε επίπεδο κρατών, οι αποφάσεις σχετίζονται με τη διαχείριση της διγλωσσίας ή πολυγλωσσίας, την ανακήρυξη επίσημων ή εθνικών γλωσσών και με την αναγνώριση γλωσσικών δικαιωμάτων για τις μειονοτικές γλωσσικές ομάδες. Σε επίπεδο κοινωνικής τάξης, εκδηλώνονται γλωσσικές προτιμήσεις και επιλογές: μέσα από το γλωσσικό ρεπερτόριο που βρίσκεται στη διάθεση μιας κοινότητας, ορισμένες γλώσσες ή ποικιλίες ή χρήσεις γλωσσών θεωρούνται πολιτικά ή κοινωνικά ορθές (*politically correct*) ή άξιες για χρήση από την κοινωνική ελίτ.

Η διαπλοκή γλωσσικών πολιτικών με άξονα το κράτος και με άξονα την κοινωνική τάξη, σε συνδυασμό και με την παραγωγή επιστημονικού λόγου, σηματοδοτεί τις ποικίλες αποφάσεις που λαμβάνονται σε ένα γενικότερο πεδίο, αυτό του γλωσσικού προγραμματισμού (*language planning*): αποφάσεις για μεταβολές γραφικών συστημάτων στις γλώσσες και για ορθογραφικά ζητήματα, εκπαιδευτικός σχεδιασμός κ.ά.

Ενδιαφέρουσα είναι εδώ η εννοιολογική διάκριση που προτείνει ο Chaudenson⁹:

- α) η γλωσσική πολιτική (*politique linguistique*) προσδιορίζει τις συνολικές εθνικές / κρατικές επιλογές σε ένα θέμα σχετικό με τη γλώσσα ή με τη γλωσσική παιδεία και καθορίζει γενικούς μακροπρόθεσμους στόχους, με βάση

7. Tsitsipis 1998, 145.

8. Πβ. Kaplan & Baldauf Jr. 1997, 195 κ. εξ.

9. Στο Chaudenson & de Robillard (εκδ.) 1991, 25.

την πληρέστερη δυνατή ανάλυση του αρχικού προβλήματος. (Π.χ. στην Ελλάδα, η υιοθέτηση του μονοτονικού συστήματος γραφής.)

- β) Ο γλωσσικός σχεδιασμός (*planification linguistique*) αφορά σε κάθε ενέργεια που σχετίζεται με έργο για ένα γλωσσικό πρόγραμμα και που έχει συγκεκριμένους λειτουργικούς στόχους, αλλά και ορισμένα μέσα και διαδικασίες για την εκπλήρωση των στόχων αυτών. (Π.χ., σε σχέση με το α), η υιοθέτηση των ιδιαίτερων γλωσσικών κανόνων και οι γενικές αρχές εφαρμογής του νέου συστήματος.)
- γ) Η γλωσσική διευθέτηση (*aménagement linguistique*) αφορά στο σύνολο των διάφορων υποενεργειών που επιτρέπουν τη συγκεκριμένη πραγματοποίηση μιας ορισμένης ενέργειας σε ένα δεδομένο περιβάλλον. (Π.χ., το συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα μέτρων για την εφαρμογή του νέου συστήματος γραφής στην εκπαίδευση και τους υπόλοιπους τομείς της δημόσιας ζωής: κατάρτιση των εκπαιδευτικών, ενημέρωση των πολιτών κ.λπ.)

2. Πολιτικές και πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις γλώσσες/τους πολιτισμούς

Θεωρείται σήμερα δεδομένο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση εξελίσσεται σε βασικό μοχλό άσκησης πολιτικής για τα κράτη-μέλη, αλλά και για τα συνδεδεμένα και/ή υποψήφια μέλη. Οι αρμοδιότητες της Ένωσης επεκτείνονται όλο και περισσότερο, ενώ ο χώρος των γλωσσών / πολιτισμών περιλαμβάνεται εδώ και 15 περίπου χρόνια στις προτεραιότητες για τη χάραξη κοινής πολιτικής. Κεντρικοί άξονες για το πεδίο που μας ενδιαφέρει εδώ είναι α) η εκπαίδευση στην ιδιότητα του «ευρωπαίου πολίτη», β) ο αγώνας για το σεβασμό της πολυγλωσσίας και της πολυπολιτισμικότητας και εναντίον του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και γ) τα προγράμματα ανταλλαγών και, ειδικότερα, οι δράσεις Erasmus, Comenius και Lingua του προγράμματος Socrates. Ας δούμε κριτικά τους τρεις αυτούς τομείς.

α) Κατ' αρχάς, η έννοια της ιδιότητας του «ευρωπαίου πολίτη», όπως τη συνέλαβαν οι πρωτεργάτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι μια έννοια πολιτική, αμφίσημη και α-πολιτισμική¹⁰. Σε επίσημα κείμενα, στις Συνθήκες του Μάαστριχτ το 1992 και κυρίως του Άμστερνταμ το 1997¹¹, αυτή η ευρωπαϊκή υπηκοότητα ορίζεται εδαφικά και αποτελεί ένα είδος προστιθέμενης αξίας στις υπηκοότητες των κρατών-μελών. Παράλληλα, πάντως, αναδύονται και οι έννοιες του «ενεργού πολίτη» και του «δημοκρατικού πολίτη», που εμπεριέχουν διαστάσεις ιδεολογικές και κοινωνικές (αναφορά σε κοινωνίες αναικτές και αλληλέγγυες απέναντι στους ξένους, πολύγλωσσες και πολυπολιτισμικές).

10. Η αναφορά στον πολιτισμό, λ.χ. του άρθρου 128 της Συνθήκης του Μάαστριχτ, εστιάζεται στην κοινή (ιστορική) ευρωπαϊκή κληρονομιά και δεν συνδέεται με την ιδιότητα του «Ευρωπαίου πολίτη».

11. Μέρος 2ο, άρθρ. 17-21.

Η οραματιζόμενη ιδιότητα του «Ευρωπαίου πολίτη» αποτελεί βεβαίως το επιδιωκόμενο αντιστάθμισμα στην, πραγματική και παρούσα αυτή, πολυ-ένταξη των υποκειμένων, ορατή (γλωσσική, εθνική, τοπική, κοινωνική, οικογενειακή, επαγγελματική, φύλου, γενιάς κ.λπ.) και αόρατη (σχέσεις στο χώρο και το χρόνο, άρρητες κοινωνικές, πολιτισμικές, γλωσσικές κ.ά. ιεραρχίες, αναμενόμενες συμπεριφορές και θεσμοθετημένος ομαδικός λόγος, κοινωνικές, ηθικές, εκπαιδευτικές αξίες, παρεξηγήσεις και στερεοτυπικές αναπαραστάσεις). Επόμενο είναι, σ' αυτό το ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς μας, η δι-ατομική ή δι-ομαδική επικοινωνία να μην είναι αυτονόητες, παρά την, υποτιθέμενη ή υπαρκτή, καλή διάθεση. Όπως θα τονίσουμε και πιο κάτω, μόνο η έρευνα και η μόρφωση στο πεδίο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας καθιστούν σαφή και αναγκαία την πολιτισμική μεσολάβηση μέσα από συγκεκριμένες διεργασίες και ενέργειες.

β) Όπως ήδη αναφέρθηκε, η πολυγλωσσία και η πολυπολιτισμικότητα είναι όροι που συνεμφανίζονται τόσο συχνά στα «ευρωπαϊκά» επίσημα κείμενα, ώστε να αντιμετωπίζονται ως ταυτόσημοι ή, τουλάχιστον, ώστε να γίνονται δυσδιάκριτα τα όριά τους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επαναλαμβάνει σε όλους τους τόνους ότι «...η υπεράσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, βασικών αξιών του σχεδίου για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τη μάχη εναντίον του ρατσισμού, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής ταυτότητας»¹². Πάντως, όπως επισημαίνει ο Χριστίδης, υπάρχει μια τάση να μυθοποιηθεί η πολυγλωσσία και, γενικότερα, η πολιτισμική πολυμορφία. Συγκεκριμένα, είτε «...η πολυμορφία και η πολυγλωσσία μυθοποιούνται μέσω της άποψης ότι μπορούν να παραγάγουν δημοκρατικό ήθος άμεσα, χωρίς δηλαδή τη μεσολάβηση του επιπέδου των ιδεών», είτε «...μυθοποιούνται ακόμα πιο δραστικά μέσω ενός βιολογικού ή οικολογικού αναγωγισμού, που συγκαλύπτει ή αρνείται το γεγονός ότι τόσο η πολιτισμική και η γλωσσική πολυμορφία όσο και η ομοιογενοποίηση είναι κοινωνικά φαινόμενα. Οι στάσεις απέναντι στη μονογλωσσία ή την πολυγλωσσία, την πολυμορφία ή την ομοιογένεια είναι κοινωνικές στάσεις, που αφορούν κοινωνικά φαινόμενα και όχι τη φυσική τάξη πραγμάτων»¹³. Θα λέγαμε, ωστόσο, πως δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι οι κατευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι κυρίως εκπαιδευτικού χαρακτήρα και οι στάσεις, ασφαλώς κοινωνικό φαινόμενο, μπορούν να επηρεαστούν μέσω της εκπαίδευσης.

γ) Μια νέα δυναμική, αυτή των ευρωπαϊκών προγραμμάτων και ανταλλαγών, που έχει ως βασικό μηχανισμό την εκμάθηση και τη διάδοση των γλωσσών, αποκαλύπτει τη διάθεση μιας λεγόμενης «ευρωπαϊκής διάστασης», την οποία θα σχολιάσουμε στη συνέχεια. Οι διδάσκοντες γλωσσών ανήκουν στους δράστες της ευρωπαϊκής συνεργασίας που καλούνται ρητά και σχετικά πρώιμα να συνεισφέρουν στην

12. Διακοίνωση της Επιτροπής, που παρουσιάστηκε στο Συμβούλιο τον Ιανουάριο του 1996, «Μάχη εναντίον του ρατσισμού και της ξενοφοβίας», COM (95) 653, 13/12/1995.

13. Χριστίδης 1999, 163.

εκπλήρωση των στόχων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ωστόσο, τόσο οι δράσεις που αφορούν στη δευτεροβάθμια (Comenius) και την τριτοβάθμια εκπαίδευση (Erasmus), όσο και αυτές που προωθούν την εκμάθηση των γλωσσών (Lingua) υποφέρουν από ένα εγγενές πρόβλημα: από τα πρώτα χρόνια της πραγματοποίησής τους διαιωνίζουν τις διακρίσεις μεταξύ «ισχυρών» και «ασθενών» γλωσσών. Έτσι, το Ενωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία (αγγλικά), κατά πρώτο λόγο, και η Γαλλία (γαλλικά), κατά δεύτερο, δέχονται πολύ περισσότερους μαθητές, φοιτητές ή καθηγητές απ' όσους στέλνουν σε άλλες χώρες¹⁴. Κι αυτό πρακτικά σημαίνει ότι το ενδιαφέρον για τις λιγότερο ομιλούμενες γλώσσες στο πλαίσιο των προγραμμάτων συνεργασίας δεν είναι αυτό που οραματίζονταν οι σχεδιαστές τους, υπέρμαχοι θεωρητικά της πολυγλωσσίας. Η λογική της αξίας των γλωσσών στην αγορά φαίνεται να υπερισχύει των προθέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης...

Τέλος, αξίζει τον κόπο να εξετάσουμε πώς ερμηνεύονται και σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο εφαρμόζονται ορισμένες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα. Σχετικά με θέματα στα οποία ήδη αναφερθήκαμε, η Ελλάδα εμφανίζει αρκετά μεγάλη δραστηριότητα στα ευρωπαϊκά προγράμματα ανταλλαγών και συνεργασίας, με τη διαφορά ότι η κινητικότητά της είναι περισσότερο εξαγωγική παρά εισαγωγική. Όσο για την ιδιαίτερη πρακτική σύλληψη της αρχής της πολυγλωσσίας στην Ελλάδα, θα γίνει λόγος στην επόμενη παράγραφο. Ας δούμε ένα άλλο συγκεκριμένο παράδειγμα, αυτό του Ευρωπαϊκού Έτους των Γλωσσών.

Με απόφαση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κηρύχθηκε το 2001 ως Ευρωπαϊκό Έτος των Γλωσσών (ΕΕΓ). Πρόκειται για μια κοινή δράση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με κύριους σκοπούς: α) την προβολή και την αξιοποίηση της γλωσσικής διαφορετικότητας στην Ευρώπη, β) την ανάπτυξη της πολυγλωσσίας μέσω της πρόσκτησης δεξιοτήτων σε διαφορετικές γλώσσες, μεταξύ των οποίων και οι λιγότερο διαδεδομένες, γ) την ενθάρρυνση της εκμάθησης γλωσσών καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής των πολιτών της Ευρώπης¹⁵. Στην ελληνική εκδοχή του ΕΕΓ, και σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχουν τα σημεία επαφής και πληροφοριών για το πρόγραμμα στην Αθήνα, μεταξύ των επιλέξιμων γλωσσών μάλλον δεν περιλαμβάνονται η σλαβομακεδονική ή η ρομανί, αλλά ούτε π.χ. η αρμενική και η γεωργιανή. Στο μεταξύ, από τις 25 ελληνικές προτάσεις εκδηλώσεων που είχαν γίνει γνωστές ως το τέλος του 2000, οι 19 αφορούν σε συνέδρια, σεμινάρια ή ημερίδες (κάτι που, αν μη τι άλλο, φανερώνει έλλειψη πρωτοτυπίας), ενώ οι 21 (από τις 25) περιορίζονται σε σχέδια που ασχολούνται με 5 μόλις γλώσσες της Ευρώπης (ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά)¹⁶.

14. Πηγή: Eurostat, 1995, 1996, 1997.

15. Κείμενο της Απόφασης της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, 19/1/1999.

16. Καθώς οι δραστηριότητες του Ευρωπαϊκού Έτους των Γλωσσών βρίσκονται σε εξέλιξη, είναι φρόνιμο και σκόπιμο να αναμένει κανείς πριν εκφέρει τελικές κρίσεις για τον συνολικό προσανατολισμό και τη χρησιμότητα των σχετικών δραστηριοτήτων.

Πρόκειται, όπως γίνεται αντιληπτό, για μια σμικρυντική αντίληψη τόσο των πιθανών εκδηλώσεων υπέρ της πολυγλωσσίας, όσο και της ίδιας της έννοιας της πολυγλωσσίας, η οποία πρακτικά καταντά oligογλωσσία, με συμμετέχουσες, στη σύλληψη της έννοιας, τις γλώσσες των οικονομικά ισχυρότερων ευρωπαϊκών κρατών (και ούτε καν των πιο διαδεδομένων γλωσσών, αφού απουσιάζουν λ.χ. η ρωσική και η ισπανική) και, επίσης, για ευνόητους λόγους, τα ελληνικά.

3. Πολυγλωσσία και μειονοτικές γλώσσες στην Ευρώπη και την Ελλάδα

Το μωσαϊκό της πολυγλωσσίας στην Ευρώπη συντίθεται από δύο μεγάλες κατηγορίες γλωσσών ως προς την κρατική, νομική τους αναγνώριση: α) τις γλώσσες που χαίρουν επίσημης αναγνώρισης και χρήσης ως κύριες (εθνικές) γλώσσες σε ένα ή περισσότερα κράτη, β) τις μειονοτικές γλώσσες που δεν είναι εθνικές σε κάποιο κράτος. Περαιτέρω, η κατηγορία (β) πρέπει να διαιρεθεί σε: β1) ιστορικές, εδαφικές γλώσσες στο έδαφος μιας χώρας, β2) γλώσσες μεταναστών.

Φυσικά, μέσα σ' αυτές τις ευρείες κατηγορίες εντάσσεται μια πληθώρα διαφορετικών περιπτώσεων γλωσσών. Για παράδειγμα, στην (α) ομάδα μπορεί να ανήκει η «παγκόσμια» αγγλική, αλλά και η λουξεμβουργιανή ή η ιρλανδική, που μιλιούνται από μερικές χιλιάδες ομιλητές. Στη (β) ομάδα μπορεί να ανήκει η ισχυρή καταλανική (που μιλιέται από το 90% των κατοίκων των ισπανικών επαρχιών της Καταλανίας, της Βαλένθια και των Βαλεαρίδων), αλλά και η φθίνουσα λαπωνική (σάμι) της Βόρειας Σκανδιναβίας.

Καθώς δεν υπάρχει απόλυτα ομοιογενής γλωσσικά ευρωπαϊκή χώρα, η στάση του κράτους απέναντι στις μειονοτικές γλώσσες αποτελεί μέγιστο ζήτημα γλωσσικής πολιτικής για όλη την Ευρώπη (και πέραν αυτής, για να μην ξεχνιόμαστε...). Με αυτό το βασικό κριτήριο έχουν προταθεί διάφορες τυπολογίες για τις γλωσσικές πολιτικές των ευρωπαϊκών κρατών. Ενδεικτικά, ο Siguan διακρίνει 5 κατηγορίες κρατών¹⁷: 1) κράτη που προσπαθούν να διαφυλάξουν τη μονογλωσσία τους (όπως η Πορτογαλία ή η Ελλάδα), 2) κράτη που προστατεύουν και δείχνουν ανοχή απέναντι στις γλωσσικές μειονότητες (όπως το Ενωμένο Βασίλειο απέναντι στην ουαλική ή η Ολλανδία απέναντι στη φριζονική), 3) κράτη με γλωσσική αυτονομία σε ορισμένες περιοχές (όπως η Ισπανία ή και η Ιταλία), 4) γλωσσικά ομόσπονδα κράτη (όπως το Βέλγιο ή η Ελβετία), 5) κράτη με θεσμική πολυγλωσσία (όπως το Λουξεμβούργο, αλλά και η Φινλανδία).

Μια προσπάθεια να διαφυλαχθούν συστηματικά και θεσμικά τα δικαιώματα των μειονοτικών γλωσσών αποτελεί η Χάρτα των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών. Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο παρουσίασε το 1992 στο Στρασβούργο μια

17. Siguan 1996, 55 κ. εξ.

ομάδα νομικών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Χάρτα έγινε διαθέσιμη για υπογραφή από τα κράτη του Συμβουλίου (και όχι μόνο) την 1/2/1995, αλλά έγινε κυρίως γνωστό από τις θυελλώδεις συζητήσεις που προκάλεσε η πιθανή υπογραφή και επικύρωσή της το 1999 στη Γαλλία, μια χώρα με γνωστή συγκεντρωτική παράδοση, αλλά και με ποικίλες και ευδιάκριτες γλωσσικές μειονότητες στην επικράτειά της.

Η Χάρτα καθιερώνει έναν κοινό κορμό αρχών που αφορούν σε όλες τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες (καλύπτονται μόνον οι ιστορικές γλωσσικές μειονότητες, όχι και οι μεταναστικές). Προτείνονται, όμως, και ειδικές ρυθμίσεις, σχετικές με τη θέση των περιφερειακών γλωσσών στους διάφορους τομείς της ζωής κάθε περιοχής. Σκοπός της είναι η προστασία και προώθηση των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς. Η Χάρτα προβλέπει τη χρήση τους στην εκπαίδευση και στα ΜΜΕ, αλλά και στη δικαιοσύνη και τη διοίκηση, στην οικονομική και την κοινωνική ζωή και στις πολιτισμικές δραστηριότητες, χωρίς να καθιερώνει ατομικά ή συλλογικά δικαιώματα για τις μειονότητες. Η Χάρτα είναι ευέλικτη και κάθε κράτος μπορεί να την εφαρμόσει, επιλέγοντας τις δεσμεύσεις που επιθυμεί. Μέχρι τώρα η Χάρτα έχει υπογραφεί από 22 χώρες, αλλά έχει επικυρωθεί από μόλις 10 απ' αυτές.

Στην Ελλάδα, ζήτημα συζήτησης, υπογραφής ή, ακόμη λιγότερο, επικύρωσης της Χάρτας ουσιαστικά δεν τέθηκε ποτέ, απ' όσο γνωρίζουμε. Το θέμα των γλωσσικών μειονοτήτων αποτελεί ένα αγκάθι στην ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης δημοκρατικής εικόνας για το ελληνικό κράτος.

Πέρα από τις γλώσσες των μεταναστών, με κοινωνιογλωσσολογικά κριτήρια θα εντοπίζαμε στην ελληνική επικράτεια 6 γλωσσικές ιστορικές και εδαφικές μειονότητες: την τουρκική, την πομακική, την αρωμουνική ή βλάχικη, τη σλαβομακεδονική, την αρβανίτικη και τη ρομανί των τσιγγάνων¹⁸. Οι γλώσσες αυτές ποτέ δεν αντιμετωπίστηκαν ως μέρος της κληρονομιάς του νέου ελληνικού κράτους και η πολιτική που ακολουθήθηκε ήταν γενικά αυτή της σιωπηρής αποδοκιμασίας και περιθωριοποίησής τους. Οι λόγοι της στάσης αυτής είναι γνωστοί. Όλες σχεδόν αυτές οι γλώσσες έγιναν αντικείμενο διεκδικήσεων και προπαγάνδας από άλλες χώρες και έτσι συνδέθηκαν με πολιτικά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα, μέσα στο θολό εθνικό-εθνικιστικό τοπίο των Βαλκανίων μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μακεδονικό, κουτσοβλαχικό ζήτημα κ.λπ.).

Η χρήση των παραπάνω εδαφικών μειονοτικών γλωσσών ενοχοποιήθηκε και επιτράπηκε μόνο σε σύνδεση με φολκλορικές εκδηλώσεις, αλλά επ' ουδενί στην εκπαίδευση ή στο δημόσιο βίο. Επακόλουθο είναι να βρίσκονται σήμερα, με εξαίρεση την τουρκική και την πολυδιαλεκτική ρομανί, σε συνεχή συρρίκνωση και να απειλούνται με εξαφάνιση στις επόμενες γενιές.

18. Σε ελλαδικά αστικά κέντρα, θα μπορούσε να γίνει λόγος και για άλλες ιστορικές γλωσσικές κοινότητες, όπως η εβραϊκή ή η αρμενική.

Οι κοινωνικές επιστήμες, παρασυρμένες από την περιρρέουσα αρνητική ατμόσφαιρα, παραμέλησαν σε μεγάλο βαθμό την έρευνα γύρω από τις μειονοτικές αυτές ομάδες και μόνο πρόσφατα εμφανίζονται δείγματα αλλαγής αυτής της νοοτροπίας¹⁹. Πάντως, ακόμη και η επιφυλακτικότητα της έρευνας δεν δικαιολογεί γενικεύσεις όπως οι παρακάτω: «...Σ' ένα έθνος-κράτος εντυπωσιακά ομοιογενοποιημένο γλωσσικά και πολιτισμικά...η συνάντηση με την άλλη φωνή...εμφανιζόταν, ως πολύ πρόσφατα, με δύο εκδοχές. Η πρώτη, εσωτερική ή εσωστρεφής, εκδοχή αφορούσε «νησίδες» στιγματισμένης αλλογλωσσίας: άλλες γλώσσες που μιλιούνταν στο πλαίσιο της ελληνικής επικράτειας, συνδεδεμένες με ισχυρά στερεότυπα υποτίμησης, που οδηγούσαν σε πολιτικές περιθωριοποίησης και αφομοίωσης»²⁰. Ή ακόμη: «Ήδη νεκρές οι γλώσσες των Βάσκων, των Βρετόνων, των Σαρακατσάνων και των Κουτσόβλαχων αναδεικνύονται πλέον σε αντικείμενα σχολαστικών διδακτορικών διατριβών που αναδεικνύουν τις άχρηστες πλέον ρίζες»²¹.

Κατά συνέπεια, η Ελλάδα κατατάσσεται παραδοσιακά στα πλέον συγκεντρωτικά κράτη με κριτήριο τη στάση της απέναντι στις μειονοτικές γλωσσικές ομάδες. Η νέα πραγματικότητα της οικονομικής μετανάστευσης των τελευταίων ετών, με τα μεγάλα και άμεσα προβλήματα που θέτει στο χώρο της εκπαίδευσης, είναι ίσως μια αφορμή για μια συνολικότερη επανεξέταση της γλωσσικής πολιτικής της χώρας. Μια άλλη αφορμή μπορεί να είναι η επερχόμενη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα ανατολικά και τα νότια της Ευρώπης, προς περιοχές δηλαδή γεωγραφικές και πολιτισμικές όχι τόσο μακρινές για την Ελλάδα, όπου εθεωρείτο ότι διακυβεύονταν εθνικές ισορροπίες (αν)ασφάλειας.

Συνολικά πάντως, φαίνεται πως ωριμάζουν στην Ελλάδα οι συνθήκες για την άρση του φαινομενικού παραδόξου να ευνοείται σε ατομικό (ως επαγγελματικό και κοινωνικό προσόν) και *υπερεθνικό* (ως απαράβατη αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης) επίπεδο η πολυγλωσσία και, παράλληλα, να αποθαρρύνεται η πολυγλωσσία σε *εθνικό* επίπεδο (με την πολιτική απέναντι στις γλωσσικές μειονότητες). Το παράδοξο είναι, βέβαια, φαινομενικό, καθώς ερμηνεύεται από τις αξίες (απέναντι στις ισχυρές γλώσσες) και τις απαξίες (απέναντι στις ασθενείς) που εκδηλώνονται συλλογικά στην ελληνική κοινωνία.

4. Τάσεις και προσανατολισμοί στην εκπαίδευση

Όπως ήδη σημειώσαμε με άλλες ευκαιρίες πιο πάνω, η εκπαίδευση στην Ευρώπη και, επομένως, στην Ελλάδα βρίσκεται σε μια νέα ενδιαφέρουσα καμπή. Η επαφή

19. Παράδειγμα, η δράση του Κέντρου Έρευνας Μειονοτικών Ομάδων. Πβ. Τσιτσελίκης & Χριστόπουλος (εκδ.), 1997.

20. Χριστίδης 1999, 166-7.

21. Τσουκαλάς, Κ. (2000), «Η ιδιωματική γλώσσα ενός νέου κόσμου», *Το Βήμα*, Κυρ. 6/8, σελ. β3.

με άλλες γλώσσες και άλλους πολιτισμούς θα αποτελέσει την κυρίαρχη συνιστώσα της κατά τις επόμενες δεκαετίες.

Είναι γεγονός ότι το σημερινό ευρωπαϊκό περιβάλλον ερμηνεύει την εκμάθηση των γλωσσών μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο. Κατά τη *Λευκή Βίβλο* της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 1996, ο ευρωπαίος πολίτης οφείλει να γνωρίζει τουλάχιστον τρεις γλώσσες. Οι πολύγλωσσες και πολυπολιτισμικές πρακτικές, που μέχρι πρόσφατα επαφίεντο σ' ένα επίπεδο ανάλυσης διμερές/δικρατικό, οικογενειακό, αν όχι ατομικό, εντάσσονται πια στο κέντρο της πολιτικής, της ερευνητικής και της διδακτικής πράξης.

Πιο συγκεκριμένα, θα λέγαμε ότι δύο παράγοντες της σύγχρονης πραγματικότητας στην Ευρώπη επιδρούν καθοριστικά στην επανασύλληψη των δεξιοτήτων που συνδέονται με τη θεώρηση της σχέσης με έναν ξένο πολιτισμό και, συνακόλουθα, επαναπροσδιορίζουν τους στόχους της εκπαίδευσης και, ειδικότερα, της διδακτικής των γλωσσών/πολιτισμών:

1) η πολιτική κινητικότητας στην Ευρώπη, που ωθεί προς τη θετική αντιμετώπιση της ικανότητας προσαρμογής ενός ενηλίκου ή ενός μαθητή/σπουδαστή σε ένα περιβάλλον διαφορετικό από αυτό στο οποίο το υποκείμενο κοινωνικοποιήθηκε. Προβάλλονται έτσι οι καταστάσεις και οι απαιτήσεις της εμπειρικής σχέσης με την πολιτισμική διαφορετικότητα. Δημιουργείται επομένως ένα νέο «κεφάλαιο», που το σχολείο έχει όφελος να περιλάβει στους μηχανισμούς κατάρτισης και αξιολόγησής του. Η επεξεργασία ενός «ευρωπαϊκού χαρτοφύλακα γλωσσών»²² είναι μια πρώτη προφανής εφαρμογή αυτής της νέας δυναμικής.

2) Η γλωσσική και πολιτισμική πολυμορφία στην Ευρώπη εντάσσεται όλο και εμφανέστερα ως συνιστώσα του εκπαιδευτικού προτύπου, με αποτέλεσμα να δημιουργεί δεξιότητες που χαρακτηρίζονται από πολυπαραγοντικότητα. Το σχήμα της (διδακτικής ή μη) πορείας από έναν πολιτισμό-πηγή/αφετηρία προς έναν πολιτισμό-στόχο/άφιξη, που αδήλως προϋποθέτει μια διπολική πολιτισμική επαφή, ουσιαστικά διασπάται υπό την πίεση της πολυγλωσσίας και της πολυπολιτισμικότητας. Ο ορισμός των δεξιοτήτων των υποκειμένων επικεντρώνεται περισσότερο στις καταστάσεις πολιτισμικής και γλωσσικής μεσολάβησης, στις ικανότητες διαχείρισης των λειτουργιών συσχέτισης πολιτισμικών κοινοτήτων και στην εξοικείωση με τα αποτελέσματα της απόστασης ή της εγγύτητας μεταξύ των σε επαφή πολιτισμών²³.

Ως συνέπεια των παραπάνω, προβάλλεται σήμερα ως βασική επιδίωξη στη διδασκαλία / εκμάθηση δεύτερης / ξένης γλώσσας η «κοινωνικοπολιτισμική ικανότητα» των μαθητών / ομιλητών. Πέρα από τις κλασικές, ήδη από τη δεκαετία του '70, γλωσσική και επικοινωνιακή ικανότητες, η κοινωνικοπολιτισμική ικανότητα οδηγεί την εκμάθηση μιας γλώσσας στο να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο στην α-

22. Για την εξέλιξη του εγχειρήματος αυτού, βλ. την ιστοσελίδα: <http://culture.coe.fr/lang>.

23. Πβ. Zarate, G., «La certification des compétences interculturelles des langues en Europe», στο Demorgon & Lipiansky (εκδ.) 1999 (πβ. βιβλιογραφία), σσ. 255-260.

νάπτυξη του Εγώ και της κοινωνικής ταυτότητας, αλλά και στην κατανόηση του Άλλου, της ετερότητας και, επομένως, στην ικανότητα κατανόησης και συνεννόησης με τον Άλλο. Μια τέτοια ικανότητα δεν αποτελείται βέβαια μόνο από γνώσεις, αλλά και από στάσεις, δεξιότητες και ευρετικές ικανότητες, δηλαδή όχι μόνο από *savoirs*, αλλά και από *savoirs-être*, *savoir-faire* και *savoir-apprendre*, κατά τους γνωστούς και ιδιαίτερα δυσμετάφραστους όρους του Σχεδίου «Σύγχρονες Γλώσσες» του Συμβουλίου της Ευρώπης²⁴.

Η κοινωνικοπολιτισμική ικανότητα του ομιλητή - ευρωπαίου πολίτη τού επιτρέπει να διαδραματίσει το ρόλο του πολιτισμικού μεσολαβητή, του γεφυροποιού στα συγκρουσιακά σημεία ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς που θα έχει οικειοποιηθεί μέσω των γλωσσών-φορέων τους.

Ο τρίτος κρίσιμος όρος της «ευρωπαϊκής διάστασης» στην εκπαίδευση, όπως αυτή διαγράφεται άμεσα από ερευνητικά προγράμματα και δραστηριότητες που εκπορεύονται από τα ευρωπαϊκά κοινά όργανα και διαχέονται προς όλη την Ευρώπη, είναι η «γλωσσική ευαισθητοποίηση» (*éveil aux langues*, *language awareness*, *Sprachaufmerksamkeit*). Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, κάθε μαθητής συναντά από νωρίς μια μεγάλη ποικιλία γλωσσών, διαφορετικών επιπέδων διάδοσης και κύρους, σχετικά με τις οποίες πραγματοποιεί δραστηριότητες ανακάλυψης. Οι στόχοι είναι, από τη μία, η ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στη γλωσσική διαφορετικότητα και, από την άλλη, η δόμηση μεταγλωσσικών δεξιοτήτων που επανεπενδύονται στην εκμάθηση των γλωσσών (ξένων ή του σχολείου).

Προσπαθήσαμε, με τη βοήθεια ορισμένων βασικών εννοιών, να περιγράψουμε αδρομερώς τις τάσεις της λεγόμενης «ευρωπαϊκής διάστασης» στην εκπαίδευση. Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι η ευρωπαϊκή προσέγγιση στην εκπαίδευση δεν είναι η ευρύτερη και η δημοκρατικότερη δυνατή. Η πραγματική «διαπολιτισμική» προσέγγιση²⁵ δεν μπορεί να έχει μόνο στόχο τη διαμόρφωση ενός «ευρωπαίου πολίτη», χαρακτηριζόμενου κυρίως από ικανότητα προσαρμογής και από τεχνικές, πρακτικές δεξιότητες.

Ειδικά για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, τίθεται ένα μεγάλο διπλό ζήτημα: η διαπολιτισμική προσέγγιση φαίνεται απαραίτητη με την πολυγλωσσική και πολυπολιτισμική τροπή που έχει πάρει το ελληνικό σχολείο. Η ίδια, όμως, προσέγγιση φαντάζει σήμερα και χιμαιρική, χωρίς την υποστήριξη των δομών που παρέχουν οι ευρωπαϊκοί μηχανισμοί.

4. Σύνοψη

Η συμπίεση της Ελλάδας και των άλλων κρατών της Ευρώπης, στα πεδία της γλώσσας και του πολιτισμού, παρουσιάζεται ως θεσμικά και ουσιαστικά επιβεβλη-

24. Πβ. κυρίως Byram & Zarate 1998.

25. Πβ. Δαμανάκης 1997, 207.

μένη. Στην εισήγηση αυτή επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι ο κοινός αυτός δρόμος δεν είναι παντού εύκολος, αλλά ούτε και υποχρεωτικός. Στους τομείς που θίξαμε, της γλωσσικής / πολιτισμικής ιδεολογίας, πολιτικής και εκπαίδευσης, οι (δυτικο)ευρωπαϊκές πρακτικές αφήνουν πολλές υποσχέσεις, αλλά προοιωνίζονται και αρκετά προβλήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bourdieu, P. (1993), *Language and Symbolic Power*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Byram, M. & G. Zarate (1998), «Définitions, objectifs et évaluation de la compétence socio-culturelle», στο *Le Français dans le Monde. Recherches et Applications*, ειδικό τεύχος *Apprentissage et Usage des Langues dans le Cadre Européen*. Paris, Hachette – Edicef, σσ. 70-96.
- Chaudenson, R. & D. de Robillard (εκδ.) (1989/1991), *Langues, Economie et Développement*, T. 1 & 2. Aix-en-Provence, Didier-Erudition.
- Chomsky, N. (1980), *Rules and Representations*. New York, Columbia University Press.
- Δαμανάκης, Μ. (1997), *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα*, Αθήνα, Gutenberg.
- Δελβερούδη, Ρ. & Σ. Μοσχονάς (1997), «Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, περ. Β', Ιαν.-Μάρτ. '97, τ. 62, σσ. 3-22.
- Demorgon, J. & E.-M. Lipiansky (εκδ.) (1999), *Guide de l'Interculturel en Formation*, Paris, Retz.
- Eagleton, T. (1991), *Ideology: an Introduction*, London, Verso.
- Fairclough, N. (1989), *Language and Power*, London, Longman.
- Galisson, R. (1991), *De la Langue à la Culture par les Mots*, Paris, CLE International.
- Kaplan, R. & R. Baldauf Jr. (1997), *Language Planning. From Theory to Practice*, Clevedon, UK, Multilingual Matters.
- Kramsch, C. (1998), *Language and Culture*, Oxford, Oxford University Press.
- Philipson, R. (1992), *Linguistic Imperialism*, Oxford, Oxford University Press.
- Schieffelin, B., K. Woolard & P. Kroskrity (1998), *Language Ideologies. Practice and Theory*, New York, Oxford University Press.
- Siguan, M. (1996), *L'Europe des Langues*, Sprimont, Bel., Mardaga.
- Τσιτσέλικης, Κ. & Δ. Χριστόπουλος (εκδ.) (1997), *Το Μειονοτικό Φαινόμενο στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Tsitsipis, L. (1998), *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift. Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact*, Oxford, Clarendon Press.
- Φραγκουδάκη, Α. (1987), *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Χριστίδης, Α.-Φ. (1999), *Γλώσσα, Πολιτική, Πολιτισμός*, Αθήνα, Πόλις.